

Paweł Borecki

Ocena sytuacji prawnej w kontekście ewentualnego podjęcia prac nad ustawą o stosunku Rzeczypospolitej Polskiej do Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, nieposiadającego hierarchii duchownej

Assessment of the legal situation in the context of possible commencement of work on the Act on the Relationship of the Republic of Poland to the Eastern Old Believers Church, which does not have a clerical hierarchy

The author emphasizes that the current legal status regarding the Eastern Old Believers Church is not unequivocal, it raises fundamental interpretation doubts. The Regulation of the President of the Republic of Poland of 1928 on the Attitude of the State to the Eastern Old Believers Church, which does not have a clerical hierarchy, is anachronistic, as it does not correspond to the current constitutional and international legal standards in the field of collective religious freedom. Numerous provisions of this legal act have lost their binding force. In order to reconcile the current legal status of the Church with the Constitution of the Republic of Poland, it is necessary to adopt a new, individual statute.

Keywords: church, religious association, Eastern Old Believers Church

Autor podkreśla, że obecny stan prawny dotyczący Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego nie jest jednoznaczny, wzbudza zasadnicze wątpliwości interpretacyjne. Rozporządzenie Prezydenta RP z 1928 r. o stosunku Państwa do Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, nieposiadającego hierarchii duchownej, jest anachroniczne, nie odpowiada aktualnym standardom konstytucyjnym i prawnomiędzynarodowym w zakresie zbiorowej wolności religijnej. Liczne postanowienia tego aktu prawnego utraciły moc obowiązującą. W celu uzgodnienia aktualnego stanu prawnego kościoła z Konstytucją RP konieczne jest uchwalenie nowej, indywidualnej ustawy.

Słowa kluczowe: kościół, związek wyznaniowy, Wschodni Kościół Staroobrzędowy

Doktor hab. nauk prawnych ■

Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji, Zakład Prawa Wyznaniowego,
WARSZAWA, POLSKA ■

pawelborecki@op.pl ■ <https://orcid.org/0000-0002-1921-8291>

Wstęp

Staroobrzędowcy (starowierzy, starowiercy) to konfesja powstała w wyniku rozłamu w Rosyjskim Kościele Prawosławnym. Staroobrzędowcy nie uznali reformy liturgicznej patriarchy Nikona z lat 1652–1656, upodabniającej obrzędy Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego do greckich. W ich ocenie wszelkie zmiany typowo ruskich tradycji liturgicznych były herezją i wyrzeczeniem się jedynej prawdziwej wiary. W 1667 r. sobór moskiewski uznał stare obrzędy za herezję.

Władze kościelne i świeckie rozpoczęły masowe prześladowania starowierców, które trwały do końca XVII stulecia. Penię praw obywatelskich w Cesarstwie Rosyjskim staroobrzędowcy uzyskali dopiero w latach 1905–1906, po wydaniu przez cara Mikołaja II ukazu imiennego o utrwaleniu tolerancji religijnej z 17 kwietnia 1905 r.¹ oraz ukazu imiennego z 17 października 1906 r. o sposobie zakładania gmin staroobrzędowców i sekciarzy oraz o prawach i obowiązkach należących do tych gmin zjednoczeń staroobrzędowców i sekciarzy².

Na obecnych ziemiach polskich staroobrzędowcy pojawili się w regionie Augustowa, Suwałk i Sejnu w drugiej połowie XVIII wieku, przemieszczając się z terenu Kurlandii i ziemi czernihowskiej. W latach 20. i 30. XIX wieku część tej społeczności przeniosła się z Królestwa Polskiego na Mazury, w granice Prus Wschodnich. W II RP staroobrzędowcy – bezpopowcy uzyskali w 1928 r. prawne uznanie ze strony państwa. Ogółem w latach 30. XX wieku Wschodni Kościół Staroobrzędowy, nieposiadający hierarchii duchownej (dalej: WKS lub Wschodni Kościół Staroobrzędowy), składał się z 52 gmin i liczył około 50 tys. członków³. Zdecydowana większość z nich zamieszkiwała na terenie Wileńszczyzny. W 1938 r. w rejonie suwalsko-augustowskim funkcjonowało osiem gmin staroobrzędowych, skupiających blisko 10 tys. wyznawców. Z kolei na Mazurach ich liczbę szacowano na tysiąc osób⁴. Większość z nich (ok. 6 tys.) wyjechała przymusowo w czasie II wojny światowej na Litwę. W wyniku przesiedleń i emigracji liczba staroobrzędowców w Polsce drastycznie spadła. W latach 50. XX wieku szacowano ją na ponad 1500 osób⁵. W 1968 r. żyło ich 268 w Augustowie, 188 w Gabowych Grądach, 133 w Borze oraz 412 w Wojnowie i Gałkowie⁶.

Wschodni Kościół Staroobrzędowy jest kościołem wywodzącym się z tradycji prawosławnej, zrzeszającym zdecydowaną większość gmin wyznaniowych bezpopowców na terenie Polski. Według danych GUS kościół ten liczył w roku 2018 1260 wiernych (w tym 1232 w województwie podlaskim oraz 20 w województwie warmińsko-mazurskim)⁷. W strukturach kościoła działają cztery parafie w: Gabowych Grądach, Suwałkach, Wojnowie i Wodziłkach. Najwięcej wiernych mieszka na Mazurach i na Suwalszczyźnie. Centrum religijne i siedziba władz

¹ Zbiór Praw i Rozporządzeń b. Cesarstwa Rosyjskiego, nr 63, poz. 526.

² Zbiór Praw i Rozporządzeń b. Cesarstwa Rosyjskiego, nr 245, poz. 1728.

³ D. Walencik, A. Leszczyński, *Organizacja i status prawny Staroobrzędowej Gminy Wyznaniowej w Suwałkach* [w:] *Człowiek, Państwo, Kościół. Księga jubileuszowa dedykowana Księdzu Profesorowi Arturowi Mezglewskiemu*, red. P. Sobczyk, P. Steczkowski, Lublin 2020, s. 646.

⁴ W. Baranowski, G. Protaszenko, *Starowierze Bałtii i Polszy*, Wilnius 2005, s. 385–386.

⁵ E. Iwaniec, *Z dziejów staroobrzędowców na ziemiach polskich XVII–XX wieku*, Warszawa 1977, s. 281–282.

⁶ R. Michalak, *Polityka wyznaniowa państwa polskiego wobec mniejszości religijnych w latach 1945–1989*, Zielona Góra 2014, s. 266.

⁷ GUS, *Wyznania religijne w Polsce 2015–2018*, Warszawa 2020, s. 119.

tej konfesji znajduje się w Suwałkach. Zwierzchnikiem kościoła – Prezesem Naczelnej Rady Staroobrzędowców – jest obecnie Janusz Jewdokimow⁸.

Status Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, nieposiadającego hierarchii duchownej w świetle Konstytucji RP

Status prawny Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego kształtują akty normatywne o różnej mocy prawnej, tworzące układ zhierarchizowany. Na jego szczyście znajdują się właściwe regulacje Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. nr 78, poz. 483, ze zm.; dalej: Konstytucja RP lub Konstytucja). Niższy poziom zajmują przede wszystkim odpowiednie akty ustawodawcze, zwłaszcza rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 22 marca 1928 r. o stosunku Państwa do Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, nieposiadającego hierarchii duchownej (Dz.U. nr 38, poz. 363, ze zm.; dalej: rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 22 marca 1928 r.) oraz ustawa z 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (t.j. Dz.U. 2017, poz. 1153; dalej: ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania). Poziom najniższy stanowi statut kościoła, będący z założenia aktem o najwyższym stopniu szczególności.

Rekonstrukcja położenia prawnego WKS wymaga przede wszystkim uwzględnienia odpowiednich postanowień Konstytucji RP. Zgodnie z art. 8 ust. 1 obecnej ustawy zasadniczej Konstytucja jest najwyższym prawem w Rzeczypospolitej Polskiej. Przepisy Konstytucji stosuje się bezpośrednio, chyba że Konstytucja stanowi inaczej (art. 8 ust. 2)⁹. Konsekwencją uznania Konstytucji za najwyższe prawo w RP jest przyznanie temu aktowi najwyższej mocy derogacyjnej (uchylającej).

W Konstytucji RP jednoznacznie zostały dowartościowane kościoły i inne związki wyznaniowe. Dotyczy to szczególnie wspólnot religijnych mniejszości konfesyjnych, w tym także WKS. Jako jedną z pierwszoplanowych zasad stosunków wyznaniowych ustrojodawca przyjął wolność sumienia i religii (art. 53 Konstytucji). Zagwarantował między innymi kolektywną wolność uzewnętrzniania

⁸ W 2013 r. ze Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego wyodrębniła się prawnie Staroprawosławna Cerkiew Staroobrzędowców. Było to następstwo rozłamu, który nastąpił na tle personalnym w staroobrzędowej gminie wyznaniowej w Gabowych Grądach w 2008 r. Nowa wspólnota wyznaniowa od 18 grudnia 2013 r. jest wpisana do rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych prowadzonego przez Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji w dziale A pod numerem 177. Obejmuje jedną parafię – w Gabowych Grądach. Działa głównie na podstawie przepisów ustawy z 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania oraz statutu przedłożonego organowi rejestrowemu.

⁹ Zob. P. Winczorek, *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku*, Warszawa 2008, s. 32.

religii, a także uprawnienia szczegółowe mające znaczenie dla związków wyznaniowych, jak prawo do posiadania świątyn i innych miejsc kultu w zależności od potrzeb ludzi wierzących, prawo osób do korzystania z pomocy religijnej tam, gdzie się znajdują (art. 53 ust. 2), czy prawo do nauczania religii w szkole każdego kościoła lub innego związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej (art. 53 ust. 4). Wymienione uprawnienia przysługują kościołom i innym związkom wyznaniowym bez względu na ich wielkość i długość istnienia na terytorium Polski.

W Konstytucji RP wzmocniono pozycję kościołów i innych związków wyznaniowych w ich relacjach z państwem, a zarazem w wymiarze formalnoprawnym dowartościowano mniejszościowe kościoły i inne związki wyznaniowe w odniesieniu do większościowego Kościoła katolickiego. Zdecydowanie lepsze gwarancje położenia prawnego w porównaniu z poprzednim stanem ustrojowym otrzymał także Wschodni Kościół Staroobrzędowy. W art. 25 ust. 1 Konstytucji została sformułowana wprost zasada równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych. Wyklucza to możliwość prawnego ustanowienia kościoła oficjalnego, państwowego czy dominującego. Ponadto z analizowanego przepisu ustawy zasadniczej wynika przede wszystkim adresowany do ustawodawcy nakaz zapewnienia każdemu oficjalnie działającemu kościołowi czy innemu związkowi wyznaniowemu takich samych uprawnień, czyli takich samych prawnych możliwości działania lub zaniechania. Jako niekonstytucyjne należy uznać różnicowanie uprawnień wspólnot religijnych na podstawie kryteriów, na których spełnienie nie mają one wpływu¹⁰. Zasada równouprawnienia związków wyznaniowych powinna prowadzić do preferowania przez ustawodawcę jednolitej regulacji sfery ich działalności, tzn. zgodnie z normami generalnymi i abstrakcyjnymi.

Z zasadą równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych koresponduje wyrażona w ust. 2 art. 25 Konstytucji zasada bezstronności, czyli neutralności władz publicznych w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych. Z zasady tej wynika między innymi zakaz stosowania kryteriów wyznaniowych w sferze działania państwa oraz niedopuszczalność angażowania się (wplątywania się) władz publicznych w sprawy religijno-światopoglądowe.

W art. 25 ust. 3 Konstytucji sformułowano gwarancje poszanowania przez państwo autonomii oraz niezależności kościołów i innych związków wyznaniowych w ich własnym zakresie działania, a ponadto zasadę współdziałania państwa i wspólnot religijnych dla dobra człowieka i dobra wspólnego. Autonomia kościołów i innych związków wyznaniowych oznacza ich prawo do samodzielnego, tzn. bez ingerencji państwa, tworzenia własnego prawa wewnętrznego oraz

¹⁰ Szerzej zob. P. Borecki, *Równouprawnienie kościołów i innych związków wyznaniowych* [w:] *Leksykon prawa wyznaniowego. 100 podstawowych pojęć*, red. A. Mezglewski, Warszawa 2014, s. 378–386.

do rządzenia się nim. Prawo wewnętrzne wspólnot religijnych nie jest zatem statutowane przez państwo. Państwo tego prawa nie zatwierdza, nie uznaje, nie gwarantuje (nie sankcjonuje)¹¹. Wspomniane prawo obowiązuje jednak co do zasady jedynie na forum wewnętrznym związków wyznaniowych i nie wywołuje skutków w państwowym porządku prawnym, chyba że dopuszcza to wyraźnie ustawa lub umowa międzynarodowa¹². Niezależność związków wyznaniowych w ich własnym zakresie oznacza przede wszystkim ich samorządność. Wspólnoty religijne zatem, zgodnie z art. 25 ust. 3 Konstytucji, mają prawo do samodzielnego, bez ingerencji państwa prowadzenia swych spraw. Dotyczy to przede wszystkim prawa do samodzielnego powoływania przez kościoły i inne związki wyznaniowe swoich organów wewnętrznych, dokonywania naboru nowych członków, usuwania dotychczasowych, ustanawiania oraz zwalniania duchownych. Niezależność związku wyznaniowego oznacza także prawo do samodzielnego prowadzenia swoich spraw majątkowych¹³. Zasada poszanowania autonomii oraz niezależności związków wyznaniowych przez państwo skutkuje pozbawieniem tegoż państwa uprawnień nadzorczych wobec wspólnot religijnych.

Autonomia i niezależność kościołów i innych związków wyznaniowych stanowią przejaw kolektywnej wolności praktykowania religii, gwarantowanej w art. 53 Konstytucji. W związku z tym mogą one podlegać ograniczeniom na zasadach przewidzianych w odniesieniu do wolności uzewnętrzniania religii. Zgodnie z art. 53 ust. 5 Konstytucji wolność uzewnętrzniania religii może być ograniczona jedynie w drodze ustawy i tylko wtedy, gdy jest to konieczne do ochrony bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia, moralności lub wolności i praw innych osób.

Polska ustawa zasadnicza w art. 25 ust. 4 i 5 formułuje zasadę bilateralizmu, czyli dwustronności w określeniu położenia prawnego kościołów i innych związków wyznaniowych¹⁴. Odpowiednie regulacje powinny opierać się na umowach zawieranych przez państwo (rząd) z przedstawicielami zainteresowanych wspólnot religijnych. Wyklucza to arbitralne, tzn. bez porozumienia z zainteresowanymi, stanowienie przez państwo norm prawnych dotyczących odpowiednich kościołów i związków wyznaniowych. Gwarancje dla nierzymskokatolickich wspólnot religijnych zawarte zostały w ust. 5 art. 25 Konstytucji. Przewiduje on, że stosunki między Rzeczpospolitą Polską a kościołami i związkami wyznaniowymi nierzymskokatolickimi określają ustawy uchwalone na podstawie umów zawartych przez Radę Ministrów z ich właściwymi przedstawicielami. Omawia-

¹¹ Zob. M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2013, s. 271; P. Sobczyk, *Autonomia związków wyznaniowych* [w:] *Leksykon prawa wyznaniowego. 100 podstawowych pojęć*, red. A. Mezglewski, Warszawa 2014, s. 1–7.

¹² Zob. A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisławski, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2011, s. 64–65.

¹³ Zob. M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, *op. cit.*, s. 242–243, 271–272.

¹⁴ Zob. m.in. A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisławski, *Prawo wyznaniowe*, *op. cit.*, s. 85–88.

ne normy dotyczą także określenia statusu Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego. Należy jednak zwrócić uwagę, że art. 25 ust. 5 Konstytucji to przepis o dużym stopniu ogólności. Jest on niejednolicie interpretowany przez przedstawicieli doktryny prawa wyznaniowego i konstytucyjnego. Dotychczas formalnie doczekał się urzeczywistnienia tylko jeden raz. Wyrazem tego jest ustawa z 2011 r. o finansowaniu Prawosławnego Seminarium Duchownego w Warszawie z budżetu państwa (Dz.U. nr 144, poz. 849). Niestety jak dotąd nie uchwalono na podstawie art. 25 ust. 5 Konstytucji RP żadnej nowej indywidualnej ustawy wyznaniowej, tzn. określającej kompleksowo stosunek państwa do określonego kościoła lub innego związku wyznaniowego.

Zabezpieczeniem konstytucyjnych uprawnień kościołów i innych związków wyznaniowych jest między innymi prawo tych podmiotów do inicjowania kontroli konstytucyjności lub legalności aktów normatywnych przed Trybunałem Konstytucyjnym. Zgodnie z art. 191 ust. 1 pkt 5 Konstytucji z wnioskami w sprawach, o których mowa w art. 188 ustawy zasadniczej, do Trybunału Konstytucyjnego mogą występować w szczególności kościoły i inne związki wyznaniowe. Wszakże, zgodnie z art. 191 ust. 2 Konstytucji, rzeczone podmioty mogą wystąpić z odpowiednim wnioskiem, jeżeli akt normatywny dotyczy spraw objętych ich zakresem działania. Oznacza to, że WKS może zainicjować kontrolę konstytucyjności odpowiednich postanowień rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 22 marca 1928 r.

Reasumując, należy stwierdzić, że model relacji między państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi, wynikający z Konstytucji RP, ogólnie może być określony jako tzw. przyjazny rozdział państwa i wspólnot religijnych¹⁵. Pozostaje on w opozycji wobec realiów stosunków państwowo-kościelnych istniejących w okresie Polski Ludowej. System praktycznie wówczas funkcjonujący określany był jako system zwierzchnictwa rozdziałowego państwa nad kościołami (związkami wyznaniowymi)¹⁶. Obecny konstytucyjny model „przyjaznego rozdziału” zasadniczo odbiega również od ustrojowego systemu stosunków państwo-związki wyznaniowe wyrażonego w ustawach konstytucyjnych w Polsce w okresie międzywojennym, tzn. w konstytucji marcowej z 1921 r. (Dz.U. nr 44, poz. 267, ze zm.), a w ślad za nią w konstytucji kwietniowej z 1935 r. (Dz.U. nr 30, poz. 227). Był to bowiem system zwierzchnictwa państwa nad związkami wyznaniowymi. Jego szczegółowym wyrazem był wyznaniowy charakter państwa, odrzucenie zasady równouprawnienia wyznań, przyjęcie systemu wyznań prawnie uznanych i nieuznanych czy stosowanie kryteriów wyznaniowych w sferze działalności państwa. W opisanych realiach ustrojowych ustanowione zostało rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej o stosunku Państwa do Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, nieposiadającego hierarchii duchownej.

¹⁵ Zob. M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, *op. cit.*, s. 243.

¹⁶ *Ibidem*, s. 176.

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 22 marca 1928 r. o stosunku Państwa do WKS w świetle ustawy z 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania.

Charakterystyka rozporządzenia Prezydenta z 22 marca 1928 r.

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 22 marca 1928 r. jest współcześnie anachronicznym aktem prawnym. Stanowiło ono wykonanie przepisów wyznaniowych Konstytucji RP z 17 marca 1921 r.¹⁷. Wprowadzały one rozróżnienie na związki wyznaniowe prawnie uznane przez państwo oraz *a contrario* – prawnie nie uznane (zob. art. 113, 115 i 116). W okresie międzywojennym dominowało stanowisko, że uznanie związku wyznaniowego wymaga aktu rangi ustawowej¹⁸. Wschodni Kościół Staroobrzędowy okazał się jedynym, nowym związkiem wyznaniowym uznanym przez państwo polskie w okresie międzywojennym¹⁹. Przy tym w rozporządzeniu Prezydenta z 22 marca 1928 r. widoczna jest częściowa recepcja przepisów carskiego ukazu z 17 października 1906 r. „dla wyznań obcych”²⁰.

Rozporządzenie Prezydenta z 22 marca 1928 r. jest aktem stosunkowo krótkim. Jego treść pierwotnie ujęto w dwudziestu pięciu artykułach, z których treść dwóch (art. 12 i 21) została uchylona w związku z wejściem w życie nowego prawa małżeńskiego i prawa o aktach stanu cywilnego po II wojnie światowej. Omawiany akt nie dzieli się na jednostki systematyzacyjne. Poszczególne artykuły także nie są podzielone na ustępy czy paragrafy.

Rozporządzenie Prezydenta z 22 marca 1928 r. określa status prawny WKS oraz zasady jego relacji z państwem polskim. Kościół na terenie Rzeczypospolitej Polskiej korzysta zatem w swoim życiu wewnętrznym z pełnej wolności rządzenia się w granicach obowiązującego prawa przepisami swojego prawa kanonicznego oraz statutu (ustawy wewnętrznej), jak stanowi rzezione rozporządzenie, uznanego przez rząd. Kościół jest niezależny od jakichkolwiek władz nieprzewidzianych wspomnianym aktem ustawodawczym lub statutem (zob. art. 1). Zgodnie z art. 2 rozporządzenia z 22 marca 1928 r. Wschodni Kościół Staroobrzędowy jest osobą prawną i może w granicach obowiązujących ustaw nabywać, zbywać, obciążać i swobodnie zarządzać swoim majątkiem ruchomym i nieruchomym. Rozporządzenie w swojej treści reguluje także organizację wewnętrzną WKS (art. 3, 5–7), kwestię osobowości prawnej jego jednostek organizacyjnych – staroobrzędowych gmin wyznaniowych (art. 8 i 9), zagadnienie

¹⁷ *Ibidem*, s. 116.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, s. 121, oraz J. Osuchowski, *Prawo wyznaniowe Rzeczypospolitej Polskiej 1918–1939 (węzłowe zagadnienia)*, Warszawa 1967, s. 231.

²⁰ K. Krasowski, *Związki wyznaniowe w II Rzeczypospolitej. Studium historycznoprawne*, Warszawa–Poznań 1988, s. 202 i 209, oraz J. Sawicki, *Studia nad położeniem prawnym mniejszości religijnych w państwie polskim*, Warszawa 1937, s. 174.

reprezentacji WKS oraz wspomnianych gmin w obrocie prawnym (odpowiednio: art. 4 i art. 10), niektóre uprawnienia i obowiązki kościoła, wreszcie pewne aspekty statusu osób duchownych (art. 11, 13–16).

Rozporządzenie Prezydenta z 22 marca 1928 r. szczegółowo określa wewnętrzną organizację Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego. Ma to miejsce w stopniu dalej idącym niż nastąpiło w odniesieniu do odpowiednich kościołów i innych związków wyznaniowych we właściwych indywidualnych ustawach wyznaniowych, uchwalonych w latach 1989–1997. Organem zwierzchnim w WKS jest Ogólnopolski Sobór (dalej: Sobór) jego wyznawców. Składa się on z duchownych poszczególnych gmin i pełnomocników gmin. Sobór decyduje w sprawach wiary i moralności oraz w sprawach wewnętrznego zarządu WKS. Przedstawia władzom państwowym potrzeby i postulaty wyznawców tego kościoła w dziedzinie społeczno-religijnej, oświatowej i miłosierdzia chrześcijańskiego. Wybiera także prezesa i członków Naczelnej Rady Staroobrzędowców (NRS), a ponadto członków Sądu Duchownego oraz Komisji Rewizyjnej NRS. Sobór ustanawia także zasady budżetowania i zatwierdza sprawozdania rachunkowe. Sobór zwołuje NRS. Dla prawomocności uchwał Soboru wymagany jest udział w nim pełnomocników przynajmniej połowy wszystkich gmin oraz bezwzględna większość głosów uczestników. Uchwały Soboru w kwestiach wiary i moralności uzyskują moc obowiązującą z chwilą ich ogłoszenia w sposób wskazany przez uchwałę tego organu (art. 3).

Naczelna Rada Staroobrzędowców zarządza sprawami kościoła w okresie między soborami, wykonuje uchwały Soboru i, będąc reprezentacją prawną Kościoła Staroobrzędowego w RP, występuje wobec władz państwowych w imieniu Soboru i kościoła (art. 4). NRS składa się z prezesa, 14 członków i 6 zastępców. Wybiera ich Sobór na pięć lat. Rada wybiera ze swego grona dwóch wiceprezesów oraz sekretarza. Przy tym członkami Rady mogą być tylko obywatele polscy, mający ukończone 21 lat i „używający w pełni praw cywilnych” (art. 5).

Organem wykonawczym NRS jest Prezydium Rady w składzie: prezes, wybrany przez Sobór oraz wybrani przez Radę spośród jej członków: wiceprezes, sekretarz i trzech członkowie (art. 6).

Do rozpatrywania, opiniowania i rozstrzygania bieżących spraw kanonicznych, religijnych i moralnych powołany jest Sąd Duchowny. Zgodnie z art. 7 rozporządzenia Prezydenta z 22 marca 1928 r. składa się on z 12 członków i 3 zastępców, wybieranych przez Sobór spośród osób duchownych, działających na podstawie i według prawa kanonicznego oraz statutu WKS. Terminy posiedzeń Sądu Duchownego określa NRS, która przedkłada Sądowi wszystkie sprawy do decyzji oraz ogłasza te decyzje w sposób ustalony przez uchwałę Rady.

W celu zaspokojenia potrzeb religijnych, religijno-oświatowych, moralnych i miłosierdzia chrześcijańskiego tworzy się staroobrzędowe gminy wyznaniowe, na zasadach ustalonych w statucie. Skład gmin zatwierdza NRS. Gminy podlegają rejestracji przez właściwego wojewodę, który ten fakt ogłasza w Dzienni-

ku Wojewódzkim. Staroobrzędowe gminy wyznaniowe są osobami prawnymi. Mogą nabywać, zbywać, obciążać i zarządzać majątkiem ruchomym i nieruchomości gminy. Organami gminy są: Walne Zgromadzenie członków gminy i wybrana przez to zgromadzenie Rada Gminy. Zakres działania tych organów, ich skład i warunki ważności uchwał określa statut.

Dla odprawiania nabożeństw i zaspokajania potrzeb religijnych Walne Zgromadzenie gminy wybiera duchownych. Wybór ten zatwierdza Naczelna Rada. Zgodnie z rozporządzeniem Prezydenta z 22 marca 1928 r. nie jest rolą duchownych jako takich reprezentowanie właściwych gmin w obrocie prawnym (art. 11).

Rozporządzenie Prezydenta z 22 marca 1928 r. przewiduje naukę religii dla młodzieży staroobrzędowej w szkołach państwowych prowadzoną przez nauczycieli mianowanych spośród osób upoważnionych do nauczania religii przez NRS. Każdy duchowny może być jednocześnie nauczycielem religii we wszystkich szkołach swojej gminy, w których pobierają naukę dzieci wyznania staroobrzędowego. W razie potrzeby upoważnienia do nauczania religii mogą otrzymać od NRS także pobożne osoby świeckie. Rozporządzenie z 22 marca 1928 r. formułuje dla staroobrzędowców także uprawnienia językowe, gdyż nauczanie religii staroobrzędowej w szkołach państwowych może odbywać się w języku liturgicznym oraz w języku ojczystym.

W omawianym akcie ustawodawczym przewidziano ponadto możliwość ustanowienia duszpasterstwa wojskowego. W miarę potrzeby Minister Obrony Narodowej może powołać za pośrednictwem NRS kapelanów wojskowych dla zaspokajania potrzeb religijnych wiernych WKS odbywających służbę wojskową (art. 18).

Powyższych uprawnień nie można uznać za przywileje w kontekście standardów wolności i praw człowieka obowiązujących we współczesnym prawie polskim.

Wpływ Konstytucji RP oraz ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania na wykładnię rozporządzenia Prezydenta z 22 marca 1928 r.

Analizując treść rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 22 marca 1928 r., trzeba uwzględnić, poza właściwymi regulacjami konstytucyjnymi (głównie art. 25 i 53), także właściwe postanowienia ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania. Artykuł 18 ust. 2 tego aktu stanowi, że przepisy jego rozdziału 2, określające uprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych, mają zastosowanie do kościołów i innych związków wyznaniowych o ustawowo uregulowanej sytuacji wówczas, gdy odrębne ustawy regulujące ich sytuację prawną i majątkową nie przewidują takich uprawnień. Tymczasem zawarty w rozdziale 2 ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania art. 19 ust. 1 przewiduje, że kościoły i inne związki wyznaniowe korzystają na zasadach równouprawnienia ze swobody pełnienia funkcji religijnych. Wypełniając funkcje religijne, mogą one w szczególności rządzić się w swoich sprawach własnym prawem, swobod-

nie wykonywać władzę duchowną oraz zarządzać swoimi sprawami (art. 19 ust. 2 pkt 4) czy ustanawiać, kształcić i zatrudniać duchownych (art. 19 ust. 2 pkt 5). Wymienione uprawnienia mieszczą się w konstytucyjnych pojęciach autonomii i niezależności kościołów i innych związków wyznaniowych w swoim zakresie.

Można zatem przyjąć, że wygasły szczególne uprawnienia nadzorcze władz publicznych wobec WKS, jego organów wewnętrznych oraz osób duchownych przewidziane w rozporządzeniu Prezydenta z 22 marca 1928 r. Nastąpiło to z dniem wejścia w życie ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, a najpóźniej w dniu wejścia w życie Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r., czyli 16 października 1997 r. Sprzeczność przywołanych postanowień regulacji przedwojennej z art. 25 ust. 3 Konstytucji jest bowiem ewidentna. Wygasło zwłaszcza uprawnienie rządu do uznawania statutu WKS (art. 1 rozporządzenia Prezydenta z 22 marca 1928 r.). Nieaktualny jest wymóg powiadomienia przez Naczelną Radę Staroobrzędowców ministra właściwego ds. wyznań religijnych o miejscu, czasie i przedmiocie obrad Ogólnopolskiego Soboru wyznawców WKS (art. 3) czy obowiązek uzyskania przez członków NRS przed objęciem urzędowania uznania swego wyboru ze strony wspomnianego ministra i złożenia przysięgi o charakterze religijnym na ręce ministra lub delegowanego przezeń urzędnika (art. 5). Nieaktualna jest także kompetencja ministra właściwego ds. wyznań religijnych do wyrażenia sprzeciwu wobec ogłoszenia przez NRS uchwał Ogólnopolskiego Soboru wyznawców, nie dotyczących wiary i moralności²¹. Wygasły w obecnym stanie prawnym, a zwłaszcza konstytucyjnym, uprawnienia kontrolne organów administracji publicznej wobec duchownych WKS. W szczególności wojewodowie nie mają prawa sprzeciwu wobec osoby kandydata na duchownego (art. 11). Duchowny nie ma też obowiązku przed objęciem urzędu złożenia na ręce właściwego starosty uroczystego przyrzeczenia o treści religijnej co do swojej lojalności wobec państwa i jego władz (art. 13). Wygasł ustawowy obowiązek NRS niezwłocznego odsunięcia od obowiązków duchownych tych osób, które zostały uznane sądownie za winnych zbrodni lub czynów karygodnych pochodzących z chęci zysku lub uwłaczających moralności. Wojewoda nie ma już prawa żądać od NRS wydania zarządzeń zapobiegawczych, względnie usunięcia od sprawowania czynności duchownych duchownego dopuszczającej się szkodliwej działalności dla bezpieczeństwa państwa (art. 15). Nie ma także już obowiązku zawiadamiania właściwego wojewody przez NRS o lokalnych zjazdach duchowieństwa i wiernych (ich czasie, miejscu i programie obrad – art. 16).

Zarazem jako niezgodne z konstytucyjną zasadą wzajemnej niezależności państwa i związków wyznaniowych w swoim zakresie (art. 25 ust. 3 Konstytucji), czyli zasadą rozdziału wspomnianych podmiotów, za wygasłe trzeba uznać te

²¹ Była to w istocie przewidziana po raz pierwszy w ustawodawstwie wyznaniowym niepodległej Polski prawna odmiana *placetum regium*, zob. J. Sawicki, *Studia nad położeniem prawnym, op. cit.*, s. 174.

unormowania rozporządzenia Prezydenta z 22 marca 1928 r., które przewidywały przywileje dla WKS. Członkowie Prezydium NRS oraz duchowni kościoła nie korzystają zatem przy wykonywaniu swych obowiązków ze szczególnej opieki prawnej (art. 6 i art. 14 pkt 1). Państwo ponadto nie ma ustawowego obowiązku udzielania Wschodniemu Kościołowi Staroobrzędownemu zasiłków materialnych na cele związane z potrzebami tej wspólnoty konfesyjnej (art. 22). Nie obowiązuje także norma, iż pomieszczenia duchowieństwa gminnego, członków Sądu Duchownego oraz ich lokale urzędowe, także lokale Naczelnej Rady Staroobrzędownców, mają być traktowane przez Skarb Państwa na równi z pomieszczeniami funkcjonariuszy i lokalami instytucji państwowych (art. 23). Były to bowiem uprawnienia charakterystyczne dla państwa wyznaniowego, w którym uznane związki wyznaniowe miały uprawnienia publicznoprawne.

Należy przy tym podkreślić, że wymienione wyżej przepisy rozporządzenia Prezydenta z 22 marca 1928 r. nie były od lat w praktyce stosowane przez organy wyznaniowej administracji publicznej, w tym przez ministra właściwego do spraw wyznań religijnych oraz mniejszości narodowościowych i etnicznych i jego aparat pomocniczy. Można zatem przyjąć, że wskazane postanowienia rozporządzenia z 22 marca 1928 r. wygasły na skutek tzw. *desuetudo*, czyli odwyknienia²². W celu wyeliminowania ewentualnych wątpliwości interpretacyjnych, zgodnie z zasadą poprawnej legislacji oraz zasadą bezpieczeństwa obrotu prawnego, wreszcie z zasadą zaufania obywatela do państwa, wynikających z zasady demokratycznego państwa prawnego, wskazane jest formalne uchylene przytoczonych wyżej przepisów aktu ustawodawczego z 1928 r., tym samym ich definitywne wyeliminowanie ze współczesnego polskiego systemu prawnego²³.

Dylematy w sprawie obowiązującego statutu Wschodniego Kościoła Staroobrzędownego

Pełna rekonstrukcja położenia prawnego WKS, w tym ustalenie zasad reprezentacji kościoła i staroobrzędownych gmin wyznaniowych w obrocie prawnym, wymaga uwzględnienia postanowień statutu tegoż kościoła. Tymczasem zasadnicze problemy sprawia określenie, który statut WKS obecnie obowiązuje. W tej dziedzinie występuje praktyczna sprzeczność. Formalnie obowiązującym aktem prawa wewnętrznego kościoła jest statut uznany w drodze rozporządzenia Rady Ministrów z 29 sierpnia 1928 r. (M.P. nr 210, poz. 482). Należy podkreślić, że ów statut nie został narzucony przez władze państwowe, lecz został uprzednio przyjęty przez I Ogólnopolski Sobór Staroobrzędownców w Wilnie w 1925 r.

²² Zob. T. Langer, *Państwo a nierzymskokatolickie związki wyznaniowe w Polsce Ludowej*, Poznań 1967, s. 186.

²³ Zob. także D. Walencik, A. Leszczyński, *Organizacja i status prawny*, *op. cit.*, s. 667.

Rozporządzenie z 29 sierpnia 1928 r. dotychczas nie zostało formalnie uchylone. Ma ono charakter wykonawczy i jest zgodne z rozporządzeniem Prezydenta z 22 marca 1928 r. Podawane jest jako formalnie obowiązujące przez systemy informacji prawnej (np. LEX). W praktyce także rządowa centralna administracja wyznaniowa stoi na stanowisku, że wciąż obowiązującym prawem wewnętrznym WKS jest statut uznany w 1928 r. Przeciwno tezie o obowiązywaniu rzeczonoego aktu przemawia jednak fakt, że wszedł on w życie w trybie niezgodnym z konstytucyjną zasadą poszanowania autonomii kościoła – został uznany przez Radę Ministrów, a przede wszystkim to, że statut z 1928 nie jest już od dziesięcioleci stosowany w praktyce przez Wschodni Kościół Staroobrzędowy. Można zatem przyjąć, że wygasł przez tzw. *desuetudo* (odwyknienie).

Wschodni Kościół Staroobrzędowy stosuje statut zatwierdzony na posiedzeniu Naczelnej Rady Staroobrzędowców 25 marca 1984 r. Akt ten zatwierdził decyzją z 30 października 1984 r. Minister-Szef Urzędu do Spraw Wyznań. Następnie VII Sobór Staroobrzędowców 30 sierpnia 2009 r. upoważnił ówczesną NRS do dokonania poprawek interpunkcyjnych, wynikających z życia kościoła. Również doktryna prawa wyznaniowego przyjmuje jednolicie jako obowiązujący statut WKS z 1984 r.²⁴. Ten akt jest w praktyce akceptowany przez kościół, odzwierciedla jego samoświadomość. Odpowiada to wyrażonej w art. 25 ust. 3 Konstytucji zasadzie poszanowania przez państwo autonomii kościołów i innych związków wyznaniowych. Co prawda statut z 1984 r. nie został opublikowany w oficjalnym organie publikacyjnym, lecz od lat jest zamieszczany w zbiorach statutów (praw wewnętrznych) nierzymskokatolickich kościołów i innych związków wyznaniowych działających w Polsce, przygotowywanych przez przedstawicieli doktryny prawa wyznaniowego.

Przeciwno stanowisku o obowiązywaniu statutu z 1984 r. przemawia fakt, że Minister-Szef Urzędu do Spraw Wyznań nie miał dostatecznego umocowania prawnego do uznania tego aktu. Rozporządzenie Prezydenta z 22 marca 1928 r. nie dopuszcza przekazania przez Radę Ministrów uprawnienia do uznania statutu WKS innemu organowi. Rada Ministrów co prawda na mocy uchwały nr 173/65 z 10 lipca 1965 r. dotyczącej przekazania niektórych kompetencji w sprawach wyznaniowych²⁵ upoważniła Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań do zatwierdzania statutów i praw wewnętrznych niektórych kościołów i innych

²⁴ W. Wysoczański, M. Pietrzak, *Prawo kościołów i związków wyznaniowych nierzymskokatolickich w Polsce*, Warszawa 1997, s. 419–429; *Prawo wewnętrzne nierzymskokatolickich związków wyznaniowych w Polsce. Wybór aktów prawnych*, wybór i oprac. nauk. P. Borecki, C. Janik, Warszawa 2012, s. 41–50; *Mniejszości wyznaniowe w Polsce. Prawo wewnętrzne (statutowe)*, wprowadzenie, zbiór statutów, oprac. R. Brożyniak, M. Winiarczyk-Kossakowska, Warszawa 2014, s. 72–78, oraz D. Walencik, A. Leszczyński, *Organizacja i status prawny*, *op. cit.*, s. 650 i n.

²⁵ Uchwała niepubl., tekst dostępny: Archiwum Akt Nowych, Urząd do Spraw Wyznań, 127/2, s. 25–26.

związków wyznaniowych, w tym Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, lecz zgodnie z zasadą legalizmu przekazanie w drodze uchwały kompetencji Rady Ministrów pierwotnie określonych w akcie ustawodawczym należałoby uznać za bezskuteczne²⁶. Zarazem w świetle zasady poszanowania autonomii kościołów i innych związków wyznaniowych nie można obecnie traktować aktu zatwierdzenia (uznania) przez organ władzy publicznej za warunek obowiązywania prawa wewnętrznego wspólnoty religijnej.

Resumując, należy stwierdzić, że rozstrzygnięcie, który statut Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego obowiązuje, nie jest proste. Wymaga ważenia zasad konstytucyjnych. Na rzecz uznania ważności statutu z 1928 r. przemawia zasada legalizmu, a także zasada zaufania obywatela do państwa i stanowionego przezeń prawa, częściowo również zasada bezpieczeństwa obrotu prawnego. Z kolei stanowisko o obowiązywaniu statutu z 1984 r. znajduje swoje oparcie przede wszystkim w zasadzie kolektywnej wolności religijnej oraz w zasadzie poszanowania przez państwo autonomii kościołów i innych związków wyznaniowych. Ono, jak się wydaje, powinno uzyskać pierwszeństwo. Należy zwrócić uwagę, że jeszcze w 2014 r. Departament Wyznań oraz Mniejszości Narodowościowych i Etnicznych stał na stanowisku, że obowiązującym statutem jest akt z 1984 r.

Powyższe obserwacje i rozważania prowadzą do szczegółowego wniosku, że konieczne jest formalne uchylene rozporządzenia Rady Ministrów z 29 sierpnia 1928 r.

Konkluzje

Dotyczące Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego regulacje prawne z 1928 r. są anachroniczne i nie odpowiadają standardom wolności religijnej określonych w Konstytucji RP i w aktach prawa międzynarodowego²⁷. W ogóle stan prawny dotyczący WKS jest nieklarowny, zawiły, wywołuje zasadnicze wątpliwości interpretacyjne i pozostaje w niezgodzie z takimi zasadami konstytucyjnymi, jak zasada bezpieczeństwa obrotu prawnego, zasada zaufania obywatela do państwa i stanowionego przezeń prawa czy zasada poszanowania przez państwo autonomii kościołów i innych związków wyznaniowych. W odniesieniu do WKS utrzymuje się od lat stan niepewności prawnej. Akt ustawodawczy z 1928 r., określający stosunek państwa do WKS, jest w swojej konstrukcji i założeniach treściowych istotnie różny od indywidualnych ustaw wyznaniowych z lat 1989–

²⁶ Zob. szerzej D. Walencik, A. Leszczyński, *Organizacja i status prawny*, op. cit., s. 664–666.

²⁷ Szerzej na ten temat P. Borecki, *Prawodawstwo wyznaniowe z okresu II Rzeczypospolitej we współczesnym polskim systemie prawnym*, „Studia Prawa Publicznego” 2014, nr 4, s. 61–81.

1997. Uzasadnia to postawienie pytania o przestrzeganie wobec Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego konstytucyjnej zasady równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych.

Konieczne jest uporządkowanie i uwspółcześnienie sytuacji prawnej WKS. Optymalnie powinno to nastąpić w drodze wydania indywidualnej ustawy wyznaniowej – o stosunku państwa do Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego. Owa ustawa powinna urzeczywistniać współczesne standardy konstytucyjne, przede wszystkim normy zawarte w art. 25 i 53 Konstytucji. Zgodnie z zasadą równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych jej postanowienia powinny być analogiczne jak te zawarte w indywidualnych ustawach wyznaniowych uchwalonych w latach 1989–1997²⁸. Treść ustawy powinna urzeczywistniać w szczególności zasadę autonomii i niezależności Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego w jego aspekcie wewnętrznym. Z nową regulacją ustawową powinien być uzgodniony następnie statut WKS, pod rygorem bezskuteczności (nieważności) jego postanowień niezgodnych z właściwą ustawą indywidualną.

Nowa ustawa dotycząca Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego winna być ustanowiona w trybie określonym w art. 25 ust. 5 Konstytucji, czyli na podstawie porozumienia, osiągniętego co do jej treści przez Radę Ministrów i prawną reprezentację kościoła. Formalnym wyrazem tegoż porozumienia powinna być umowa między wymienionymi stronami. Załącznikiem do takiej umowy mógłby być wynegocjowany przez strony projekt ustawy o stosunku państwa do WKS w RP. Jeśli porozumienie się z prawną reprezentacją WKS napotkałoby trudne, wręcz niemożliwe, do przezwyciężenia przeszkody, to właściwe organy państwa powinny podjąć jednostronną inicjatywę i doprowadzić do formalnego uchylecia postanowień rozporządzenia Prezydenta z 22 marca 1928 r., pozostających w ewidentnej sprzeczności z postanowieniami Konstytucji RP w sprawach wyznaniowych. Rada Ministrów w opisanej sytuacji powinna również uchylić rozporządzenie z 29 sierpnia 1928 r. o uznaniu statutu WKS. Innym trybem uchylecia tychże regulacji prawnych mogłoby być wystąpienie przez uprawnione podmioty z wnioskiem do Trybunału Konstytucyjnego o stwierdzenie ich niekonstytucyjności²⁹.

W listopadzie 2021 r. Wschodni Kościół Staroobrzędowy zwrócił się do Prezesa Rady Ministrów o podjęcie negocjacji w celu zawarcia umowy na podstawie art. 25 ust. 5 Konstytucji, mającej być podstawą nowej indywidualnej ustawy wyznaniowej. Przedstawiciele WKS przedłożyli do Kancelarii Prezesa Rady Ministrów wstępny projekt odpowiedniej ustawy. Sprawa została przekazana według

²⁸ Zob. D. Walencik, A. Leszczyński, *Organizacja i status prawny*, *op. cit.*, s. 667.

²⁹ Uchylenie zwłaszcza poszczególnych przepisów rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 22 marca 1928 r. może nastąpić także w wyniku wniesienia skargi konstytucyjnej albo pytania prawnego do Trybunału Konstytucyjnego (art. 79 i 193 Konstytucji).

właściwości, czyli do Departamentu Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowościowych i Etnicznych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji.

Bibliografia

Akty prawne

■ Obowiązujące

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. nr 78, poz. 483, ze zm.
Ustawa z 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, t.j. Dz.U. 2017, poz. 1153.
Ustawa z 13 maja 2011 r. o finansowaniu Prawosławnego Seminarium Duchownego w Warszawie z budżetu państwa, Dz.U. nr 144, poz. 849.
Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 22 marca 1928 r. o stosunku Państwa do Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, nieposiadającego hierarchji duchownej, Dz.U. nr 38, poz. 363, ze zm.
Rozporządzenie Rady Ministrów z 29 sierpnia 1928 r. o uznaniu statutu Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, nieposiadającego hierarchji duchownej, M.P. nr 210, poz. 482.

■ Nieobowiązujące

- Ustawa z 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. nr 44, poz. 267, ze zm.
Ustawa konstytucyjna z 23 kwietnia 1935 r., Dz.U. nr 30, poz. 227.
Zbiór Praw i Rozporządzeń b. Cesarstwa Rosyjskiego, nr 63, poz. 526.
Zbiór Praw i Rozporządzeń b. Cesarstwa Rosyjskiego, nr 245, poz. 1728.

Literatura

- Baranowski W., Protaszenko G., *Starowierije Baltii i Polszy*, Wilnius 2005.
Borecki P., *Równouprawnienie kościołów i innych związków wyznaniowych [w:] Leksykon prawa wyznaniowego. 100 podstawowych pojęć*, red. A. Mezglewski, Warszawa 2014.
GUS, *Wyznania religijne w Polsce 2015–2018*, Warszawa 2020.
Iwaniec E., *Z dziejów staroobrzędowców na ziemiach polskich XVII–XX wieku*, Warszawa 1977.
Krasowski K., *Związki wyznaniowe w II Rzeczypospolitej. Studium historycznoprawne*, Warszawa–Poznań 1988.
Langer T., *Państwo a nierzymskokatolickie związki wyznaniowe w Polsce Ludowej*, Poznań 1967.
Mezglewski A., Misztal H., Stanisz P., *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2011.
Michalak R., *Polityka wyznaniowa państwa polskiego wobec mniejszości religijnych w latach 1945–1989*, Zielona Góra 2014.

- Mniejszości wyznaniowe w Polsce. Prawo wewnętrzne (statutowe)*, wprowadzenie, zbiór statutów, oprac. R. Brożyniak, M. Winiarczyk-Kossakowska, Warszawa 2014.
- Osuchowski J., *Prawo wyznaniowe Rzeczypospolitej Polskiej 1918–1939 (węzłowe zagadnienia)*, Warszawa 1967.
- Pietrzak M., *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2013.
- Prawo wewnętrzne nierzymskokatolickich związków wyznaniowych w Polsce. Wybór aktów prawnych*, wybór i oprac. nauk. P. Borecki, C. Janik, Warszawa 2012.
- Sawicki J., *Studia nad położeniem prawnym mniejszości religijnych w państwie polskim*, Warszawa 1937.
- Sobczyk P., *Autonomia związków wyznaniowych* [w:] *Leksykon prawa wyznaniowego. 100 podstawowych pojęć*, red. A. Mezglewski, Warszawa 2014.
- Walencik D., Leszczyński A., *Organizacja i status prawny Staroobrzędowej Gminy Wyznaniowej w Suwałkach* [w:] *Człowiek, Państwo, Kościół. Księga jubileuszowa dedykowana Księdzu Profesorowi Arturowi Mezglewskiemu*, red. P. Sobczyk, P. Steczkowski, Lublin 2020.
- Winczorek P., *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku*, Warszawa 2008.
- Wysoczański W., Pietrzak M., *Prawo kościołów i związków wyznaniowych nierzymskokatolickich w Polsce*, Warszawa 1997.